

HISTORIE ÚZEMÍ

URBANISTICKO-ARCHITEKTONICKÉ SOUTĚŽE NA BUDOUCÍ ZÁSTAVBU ŽLUTÉHO KOPCE NA STARÉM BRNĚ

I. Lokalizace

1. Kraj / Okres: Jihomoravský / Brno-město
2. Obec: Brno, k.ú. Staré Brno, MČ Brno-střed
3. Rozloha řešeného území: cca 56 ha
4. Památková ochrana: městská památková zóna

II. Historie místa

Žlutý kopec a ulice Hlinky

Odvození názvu ulice Hlinky pochází podle jílovitého charakteru půdy, na níž v roce 1737 ulice vznikla. Souvisela s hlinitými cestami, které v minulosti vedly obchodníky a podnikatele v západním směru ze Starého Brna do Pisárků, Kamenného Mlýna nebo do Žabovřesek. Později cca roku 1867 byla přejmenována a stala se jednou z nejdelších brněnských ulic. Vycházela na východě ze Starého Brna z místa někdejšího „hliníku“ a s cihelnou, která zásobovala okolí kvalitními cihlami pálenými z materiálu zdejších jílovitých půd. Kolem cihelny začaly v první třetině 18. století vyrůstat domky, jež postupně utvořily souvislou zástavbu západním směrem. Cihelna se nacházela v místě dnešního Starobrněnského pivovaru, který byl na Mendlově náměstí založen v roce 1872. Západní ulice končila v Pisárkách u řeky Svatky. Téměř celou délkou procházela pod jižním svahem Žlutého kopce, kde byly od 14. až do začátku 20. století vysazovány sady a především vinice. Na mapě z roku 1800 je jasně patrná existence ulice Lipové s již začínající výstavbou nových objektů a vinných sklepů. Množství vinic na tomto území zásadním způsobem přispělo k budování rozsáhlých a kvalitních sklepení, která se ve většině případů do dnes dochovala. Téměř v každém domě, jednostranné zástavby, která tvoří značně frekventovanou ulici, se nacházejí neuvěřitelně mohutné a velmi rozsáhlé sklepní prostory, kde se v minulosti vyrábělo, zrál a pak i skladovalo víno.

Největším pěstitelem vína byly ve 14. století kláštery a mezi ně bezpochyby patří i klášter cisterciáků na Starém Brně. Založila jej královna Eliška Rejčka v roce 1323, ale půda v okolí, včetně jižního svahu Žlutého kopce, náležela klášteru velehradskému, který si samozřejmě nárokoval i zahrady a vinice podél Svatky. Obratným vyjednáváním se však cisterciákům dařilo půdu postupně získat, až nakonec všechny pozemky v roce 1444 za 10 kop grošů odkoupily. Přestože koncem 18. století musely cisterciáčky klášter nutně opustit, nově příchozí augustiniáni pokračovali v hospodářské činnosti úspěšně dál. Svědčí o tom i do dnes dochovaný komplex vinných sklepů v areálu kláštera, tzv. vinárna U Královny Elišky.

Vývoj názvu ulice Hlinky:

- r. 1750 název ulice: Lehmstätte
- r. 1867 název ulice: Scheibwaldstrasse

r. 1917 název ulice: Kaiser-Karl L. – Srasse
r. 1918 název ulice: V hlinkách
r. 1939 název ulice: Lehmstätte – V hlinkách
r. 1945 název ulice: V hlinkách
Samotný název ulice „ Hlinky“ vznikl 25. 9. 1946.

Masarykův onkologický ústav

Původní název: Onkologická nemocnice Dům útěchy
Architekt: Bedřich Rozehnal
Dotace: 1931 – 1935

Roku 1928 založil MUDr. Jaroslav Bakeš spolek „Dům útěchy“, jehož hlavním posláním mělo být zajištění péče o onkologicky nemocné pacienty. Bylo tedy rozhodnuto o vybudování léčebného a badatelského centra, k jehož realizaci napomohl i finanční dar prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka, který na výstavbu nemocnice věnoval 2, 5 milionů korun. Díky dalším finančním výpomocem řady bank a jiných donátorů se mohlo roku 1933 začít s výstavbou důležitého zdravotnického zařízení. První projekt na Léčebný ústav Domu útěchy pro pozemek na Kraví hoře v Brně vypracoval architekt Vladimír Fischer ve spolupráci s vídeňským odborníkem na lékařská zařízení inženýrem Ehemannem. Jejich návrh však městský poradní regulační sbor zamítl z urbanistických důvodů, protože narušoval pohled na hrad Špilberk. Byla tedy zvolena nová parcela na Žlutém kopci v sousedství staršího chirurgického pavilonu Zemské nemocnice, pro kterou bylo nutné projekt přepracovat. Tento úkol byl svěřen Bedřichu Rozehnalovi, který byl později společně se stavitelem Ferdinandem Matouškem pověřen i dozorem na stavbě realizované stavitelem Václavem Dvořákem. Koncem roku 1933 spolek „Dům útěchy“ vyslal Rozehnal na studijní cestu po Evropě, aby načerpal informace o moderních stavbách nemocnic. Mladý architekt se dostal i do pařížského ateliéru Le Corbusiera a seznámil se s mnoha vědeckými pracovníky a rentgenology, mimo jiné i s Marií Curie-Sklodowskou. Rozehnalova studijní cesta měla podle architektoých vlastních slov podstatný vliv na dokončení stavby brněnské nemocnice. Znovu byly například navrženy místnosti, kde se pracovalo s rentgenem, které byly samostatně odvětrány a opancéřovány olověnými pláty, což bylo v té době u nás revoluční řešení. Důležitá byla také Rozehnalova spolupráce s lékaři, budoucími zaměstnanci ústavu, kteří architektovi předkládali své požadavky na vybavení jednotlivých oddělení. Nemocnice byla slavnostně otevřena 13. ledna 1935 a dostala název „Masarykova léčebna – Dům útěchy“. Celý komplex původně tvořily dvě kolmo k sobě připojené budovy umístěné vlevo od historizující stavby chirurgického pavilonu Zemské nemocnice. Hmotu kvádrů tvořících jednotlivá křídla nemocnice odlehčovala sdružená rastrová okna, která do interiérů propouštěla dostatek světla. Hlavní pavilon byl určen pacientům, na něj pak navazovala administrativní budova. Největší předností celého ústavu bylo v té době u nás nejmodernější funkčně propracované provozní řešení nemocnice, jehož kvality oceňují i současní lékaři dnešního Masarykova onkologického ústavu. Celý areál prošel později mnohými přestavbami a rozšiřováním. V roce 1972 byla otevřena nová budova s kupolí betatronového pracoviště do ulice Tvrdého, poslední přístavby diagnostického pavilonu (1991–95), lineárního urychlovače (1996) a centra Pozitronové emisní tomografie - PET(2007)provedla brněnská architektonická kancelář Burian-Křivinka.

Národní centrum ošetřovatelství a nelékařských zdravotních odborů v Brně

Posláním Ústavu pro vzdělávání středních zdravotnických pracovníků, který byl založen již v roce 1960 na Merhautově ulici, tehdy se jmenoval Středisko, si vyžádalo urychlené řešení nejpálčivějšího problému té doby. Tím byl nedostatek ubytovacích prostor pro pracovníky ve zdravotnictví účastníci se dalšího vzdělávání, které pro ně zajišťovali odborní pracovníci ústavu.

Vlastní projekt budovy „internátu“ zpracoval Ing. arch. Vladimír Selzer a Miloš Holeček z brněnské pobočky Studijního, typizačního a vývojového ústavu pro výstavbu zdravotnických zařízení v Praze. Již tenkrát byl projekt zaměřen tak, aby vnitřní uspořádání budovy odpovídalo potřebám, k nimž bude sloužit (penzion, hotel). Volbě staveniště předcházela podrobná územní studie zástavby jižního svahu Jiráskovy čtvrti a vše bylo podrobně konzultováno s Útvarem hlavního architekta města Brna. Proč je budova orientována napříč svahem? Vysvětluje to urbanistické řešení celého svahu, zastavěného celou řadou vilek a rodinných domků, které by stavba jakékoliv velké budovy narušila. Měla-li budova splnit účel, mít co největší možný počet pokojů, musela být jejich orientace ve směru východ – západ, tedy napříč vrstevnicím. Úvodní studie sice uvažovala o dvoupodlažním administrativně výukovém traktu, v jehož středu by se nacházela hala s plochou vyloženou před líc zdiva. Napříč tomuto traktu měl pak být postaven čtyřpodlažní ubytovací trakt. Tehdy však hlavní investor, ministerstvo zdravotnictví, rozhodl o realizaci jen ubytovacího traktu s halou a stravovacím traktem. Až někdy v budoucnu a podle finančních možností, uvažoval o postavení zbývající části administrativního traktu. Dále byla stavba doplněna o bazén o rozměrech 12x6 metrů. Nádherný výhled na celý areál Výstaviště byl projektován z haly, která byla rovněž společenským centrem celého komplexu. Celý ubytovací trakt, dlouhý téměř 90 metrů, systémem otevřeného skeletu. Jeho přední část je nesena dvěma mohutnými podporami, které nesou železobetonový rošt, na němž celá budova spočívá. Šest metrů dlouhá konzola, tvořící čelo budovy je tím, co stavbu opticky vylehčuje a vtiskla ji výrazný architektonický prvek. Současně byl zde i projekt na okolní zeleň od Ing. Otto Eislera. Byly zachovány všechny vzrostlé stromy (byť to ztěžovalo někdy práci). Stejně tak byly esteticky využity i některé z vytěžených kamenů, které sloužily k různým skalkovým úpravám.

V září roku 1968 se stěhuje Ústav pro další vzdělávání do nové budovy dostavěného internátu na Vinařskou ulici, slavnostní otevření se koná 4. 10. 1968, vzniká útvar organizátorek a celkový počet kateder je 14 a dva kabinety (katedry sester: zdravotních, dětských, ženských, dietních, dále rehab. pracovníků, asistentů hyg. služby, zdravotních laborantů, rentgen. laborantů, zubních labor., lékařský labor., očních optiků, řízení ekonomiky zdravotnictví,, společenských věd, psychologie a pedagogiky).

Brněnský pivovar Starobrno

V roce 1323 založila osvěcená královna Eliška Rejčka na Starém Brně cisterciácký klášter, jehož součástí roku 1325 stal i pivovar.

Koncem 18. století vyhrál konkurz na sládku tehdejšího Měšťanského pivovaru u Brně na Starobrněnské ulici proslulý průkopník a zakladatel moderní výroby piva v Čechách i na Moravě František Ondřej Poupě a zasloužil se tak o rozvoj pivovarnictví, zavedl v pivovarnictví teploměr, pивní váhu a otevřel 1. pivovarnickou školu.

Poslední majitel klášterního pivovaru Josef Mandel a Hermann Hayek se v roce 1872 rozhodli postavit nový moderní pivovar v ulici Hlinky v bezprostředním sousedství dnešního Mendlova náměstí. Pivo, které se zde vařilo, bylo od počátku známé jako „starobrno“. V roce 1896 už má výstav kolem 160 tis. hl ročně. V roce 1895 přechází pivovar z ledování na umělé chlazení a rozsvěcuje se zde první žárovka.

V roce 1897 je zde umístěna první elektrická pneumatická sladovna v rakouských zemích, která je umístěna do nové budovy sladovny. V roce 1903 produkce piva dosahuje rekordních 275 tis. hektolitrů piva, toto bude překonáno až v poválečném roce 1946. Ve 20. letech 20. století se ve Vídni zakládá distribuční sklad, do kterého je dováženo denně až 5 vagónů starobrněnského piva.

Ve 30. letech 20. století se starobrněnský pivovar stává největším pivovarem na Moravě a nabízí široké portfolio piv a pivních speciálů. Kromě tradičních výčepních piv vyrábělo čtrnáctistupňové pivo Baron Trenck a pivní pálenku Bier Brand.

V roce 1944 poškodilo americké bombardování mimo jiné i pivovar. V roce 1945 byl pivovar znárodněn dekretem Eduarda Beneše a dlouhá desetiletí se do něj neinvestovalo.

V roce 1992 vznikla ze státního podniku akciová společnost a o dva roky později stala součástí rakouské pivovarnické skupiny BBAG, která započala modernizaci pivovaru. V roce 2003 přechází Starobrno do skupiny Heineken Group. Díky přílivu kapitálu a kvalitního know-how, získává pivovar postupně na českém pivním trhu mnoho ocenění.

V roce 2008 uvedl pivovar do provozu novou pivní varnu, díky které máme kvalitu vaření našeho piva pod skvělou kontrolou.

V roce 2016 pivovar otevřel nové návštěvnické prostory a dále vylepšuje novou exkurzní trasu.

Historie ulice Tomešové

Ulice Tomešova vznikla vytýčením od dnešní ulice Tvrdého, někdy kolem roku 1914 podél svahu jámy, ve které se nacházela cihelna s hlinišťem. Předtím zde nic nebylo, měly se zde v 18. století nacházet pouze „Švédské šance“. A v dokumentech z roku 1714 je přibližně v polovině Tomešovy ulice zachycen pevnostní útvar čtyřcípe hvězdy.

Dosud přes tuto oblast vedly od Úvozu pouze cesty k vodojemu a vodojemskému špitálu (*K.K Landwehr-Marodenhaus*, stavěno od r. 1913, později Bakešův chirurgický ústav).

Podle mapy z doby protektorátu byly snad v plánu ulici propojit s ulicí Vinařskou, mapa z roku 1948 zachycuje ideu propojit ulici Tomešovu s Trýbovou mezi sebou pomocí schodiště a spojit obě ulice Pivovarskou. Z toho plánu, který měl upravit svah mezi ulicemi, zůstaly patrně pouze zeď a schody. Roku 2018 měla Rada města Brna v plánu umístit do ulice dočasné parkoviště kvůli budoucí opravě onkologického centra. V této oblasti by chtěla radnice umístit také parkovací dům.

Na této ulici se nachází pár funkcionalistických vilových domů včetně Tomešovy vily od arch. Otakara Poříšky.

Ulice začíná křižovatkou s ulicí Tvrdého a dá se pěšinou projít na ulici Trýbovou či skz travnatou plochu (záměr výstavby dětského kulturně-sportovního centra) sejít na ulici Pivovarskou.

Vývoj názvu ulice Tomešovy:

V dubnu 1929 bylo Radou města zvoleno pojmenování ulice Zachgasse (Zachova) podle generála Františka Zacha. Mezi lety 1940 a 1945 byla ulice přejmenována na Urnberggasse (Urbergská), podle německého pojmenování Kraví hory a Žlutého kopce. V roce 1946 získala ulice dnešní název podle Karla Tomeše, starosty Brna v letech 1925 – 1935, který měl v ulici svou vilu a za odboj byl nacisty vězněn a zabit v koncentračním táboře Dachau.

III. Historie přilehlého okolí

Centrum Starého Brna a Mendlovo náměstí

Prostor dnešního Mendlova náměstí, a potažmo celého Starého Brna, patří v kontextu dějin města Brna k historicky velmi cennému a exponovanému území. V období před právním konstituováním města Brna (rok 1243) se centrum původního slovanského osídlení nacházelo právě v oblasti Starého Brna, do jehož prostoru lze za současného stavu bádání lokalizovat i raně středověké mocenské centrum, které popisuje vůbec nejstarší zmínka o Brně v Kosmově kronice k roku 1091. Případnou lokaci raně středověkého hradu ve sledované oblasti potvrzují především archeologické výzkumy, prováděné v lokalitě od 70. let 20. století, které mimo jiné odkryly základy dvou raně středověkých sakrálních staveb (rotund), a to v areálu pozdějšího kláštera na Mendlově náměstí a na dnešní Vídeňské ulici, dále fragmenty raně středověkého opevnění v blízkosti ulic Křížová-Ypsilantiho nebo rozsáhlé raně středověké pohřebiště na Vídeňské ulici. Pravděpodobně v průběhu 12. století začíná starobrněnská aglomerace ztrácet na významu a slovanské osídlení se začíná přesouvat do jižní části dnešního historického jádra města, kde vzniká i zeměpanský kostel sv. Petra a vytváří se tak urbanistický základ městské aglomerace v současné poloze, jež byl završen vydáním tzv. Velkého a Malého privilegia v lednu roku 1243. Vzniká tak město Brno s několika předměstími a samostatnými obcemi v bezprostřední blízkosti, přičemž Staré Brno (Bruna Antiqua), bylo jedním z nich, a to až do roku 1850. Teprve 6. července 1850 bylo Staré Brno připojeno k městu Brnu.

Od počátku předměstského osídlení ve výšinné poloze kolem kostela sv. Petra (12. století) se oblast Starého Brna začíná výrazným způsobem proměňovat. Původní centrum přemyslovské úřední moci s raně středověkým hradem, sakrálními stavbami a snad i mincovnou, se proměňuje především na důležitou tranzitní oblast, kterou procházela dálková trasa z jihu Moravy a Rakouska (dnešní Vídeňská ulice) a dále pokračovala dnešní Pekařskou ulicí na Šilingrovo náměstí, kde se pak nacházela vstupní brána do samotného města. Prostor dnešního Mendlova náměstí a jeho okolí tak v průběhu vrcholného středověku plnil funkci spojnice dálkových tras a poslední zastávky před vstupem do města. Stavba baziliky Nanebevzetí Panny Marie s přilehlým klášterem tuto funkci ještě podtrhla. Ještě počátkem 20. století byla bazilika a Staré Brno častým místem poutníků. V dané oblasti se tak od vrcholného středověku nacházelo hned několik významných zájezdních hostinců (např. U modrého lva). Tranzitní charakter si do značné míry tato oblast zachovává dodnes.

Prostor dnešního Mendlova náměstí se fakticky vymezuje teprve v první polovině 19. století, přičemž k jeho zásadní proměně dochází na přelomu století, kdy je v místě vystavěn objekt starobrněnského pivovaru nebo budova školy. Meziválečnou podobu Starého Brna zásadně ovlivnila výstavba nedalekého areálu Zemského výstaviště roku 1928. Vytyčena od něj byla přímá ulice U Plovárny (dnešní Výstavní), která vedla kolem nově rozšířeného komplexu městských lázní při Rybářské ulici (dnes Veletržní) až k pivovaru. Původně kompaktní obytnou zástavbu, která se rozrůstala po obou stranách

Svrateckého náhonu, doplnila v sousedství starobrněnské radnice novostavba nájemního domu z 30. let.

Nejvýrazněji se však na podobě náměstí podepsal až novodobý vývoj. Několik zásahů bomb během druhé světové války přímo v jádru Starého Brna zničilo areál městských lázní a částečně i zástavbu v okolí náhonu. Mezi léty 1962–65 vytvořil architekt František Kočí novou urbanistickou koncepci, která reagovala na požadavek vzniku reprezentativní třídy uvozující areál vysoce navštěvovaného výstaviště. Zасыпání Svrateckého náhonu, proražení široké dopravní komunikace Veletržní, asanace historické zástavby v centru náměstí a pouze torzovitá realizace architektonického návrhu způsobila fatální ztrátu genia loci. Navzdory několika pokusům o vhodné urbanistické řešení prostoru Mendlova náměstí z posledních let zůstává tato nejstarší brněnská lokalita především neatraktivním dopravním uzlem.

Areál starobrněnského kláštera

Nejstarší známou stavbou na lokalitě je rotunda s podkovovitou apsidou postavená pravděpodobně v 11. či na počátku 12. století. V 2. polovině 12. století nahradil rotundu větší gotický podélný kostel s pravoúhlým presbytářem.

První písemná zpráva o této lokalitě pochází z roku 1210 (ovšem jde o falzum z doby před rokem 1235), kdy Lev z Klobouk kostel daroval Premonstrátskému klášteru v Zábrdovicích. Na přelomu 13. a 14. století byl kostel nahrazen v pořadí třetí novostavbou, větším kostelem na půdorysu latinského kříže s pětibokým závěrem.

Po několikeré změně majitele přešel roku 1323 do majetku královny Elišky Rejčky, která ještě v témže roce založila u kostela klášter cisterciáček a započala v blízkosti původního kostela se stavbou nového konventního chrámu, na nějž bylo přeneseno patrocinium Panny Marie. Původní kostel tak ztratil farní funkci a byl nově zasvěcen sv. Anně. V roce 1333 byl u něj založen špitál.

Klášter byl opakovaně poškozen a sanován při válečných operacích. Výrazným zásahem bylo zejména dvojité zrušení konventu za válek husitských a česko-uherských v letech 1429 a 1467. Po provedení oprav byl v roce 1483 znovu vysvěcen klášterní kostel se hřbitovem, starým kostelem a kaplí sv. Prokopa. Další značné škody utrpělo Staré Brno včetně kláštera roku 1645 při obléhání Brna Švédy. Při následných opravách hlavního chrámu, sloužil dočasně kostel sv. Anny jako provizorní místo klášterních bohoslužeb.

Klášter cisterciáček byl zrušen 18. 3. 1782 a areál byl v roce 1783 předán konventu augustiniánů od sv. Tomáše. Postupně se klášter stal prvořadým střediskem kulturního, vědeckého i společenského života na Moravě.

Roku 1950 byl řeholní život v klášteře ukončen a až v roce 1990 byl navrácen zpět řádu augustiniánů.

Ústí do ulice Úvoz

Dnešní ulice Úvoz vznikla na půdorysu středověké úvozové cesty zaklíněné mezi návrším Špilberku a Žlutého kopce, přičemž ulice nabyla na významu především poté, co došlo k jejímu napojení do někdejší Šváby (dnes ulice Údolní) a Úvoz se tak spolu s Pekařskou stal hlavní komunikační trasou směrem na Staré Brno.

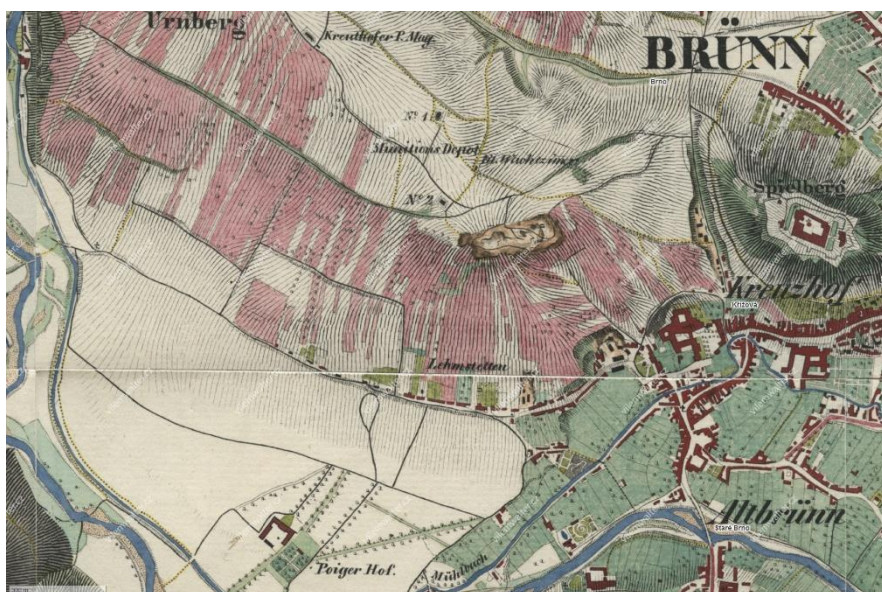
Ještě do počátku 20. století byla především západní část ulice Úvoz charakterizována rozsáhlými industriálními stavbami cihelen, kterým úpatí Žlutého kopce skýtalo příhodné podmínky pro výrobu

tohoto stavebního materiálu. Teprve před první světovou válkou a zejména pak po roce 1919 došlo k vytyčení několika nových ulic v blízkosti Úvozu a k částečné výstavbě nájemních domů při západní části ulice, které vyvrcholily na sklonku 50. let 20. století výstavbou bytových domů pod Kraví horou. Dodnes jsou však při západní části ulice patrné terénní nerovnosti a uměle vytvořené terasy, vzniklé během provozu cihelen, s nedokončenou výstavbou ulic (např. ulice Trýbova).

Také samotné ústí ulice Úvoz do prostoru dnešního Mendlova náměstí doznalo zásadních změn na počátku 20. století, neboť původní ústí ulice bylo oproti současnému stavu značně užší. Teprve asanace objektů v okolí kláštera, včetně vstupní brány do klášterního areálu, umožnila rozšířit tuto část do současného stavu.

IV. Obrázková příloha

Mapa r. 1835

Prostor nad starobrněnským klášteřem, v úpatí Žlutého kopce, 19. století.

Prostor nad starobrněnským klášterem, v úpatí Žlutého kopce, 19. století.

Masarykův onkologický ústav

Masarykův onkologický ústav

Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotních odborů v Brně

Pivovar Starobrno r. 1872

Ulice Úvoz ze Špilberku s objekty někdejších cihelen, počátek 20. století.

Prostor dnešního Mendlova náměstí a ul. Křížové, v pozadí se starobrněnskou radnicí, počátek 20. stol.

Prostor dnešního Mendlova náměstí, počátek 20. století.

Celkový pohled na prostor Mendlova náměstí ze Špilberku, počátek 20. století

Zdroje:

Brněnské podzemí, kniha třetí (autor: Aleš Svoboda)

Brněnský architektonický manuál

Internetová encyklopedie dějin Brna - <https://www.encyklopedie.brna.cz/home-mmb/>

Národního centra ošetřovatelství a nelékařských zdravotnických oborů - <https://www.nconzo.cz/cs/>

pivovar Starobrno - <https://www.starobrno.cz/nas-pivovar/historie>

Vojenské mapy Brna a okolí - <http://vilemwalter.cz/mapabrna/>

Wikipedie, Otevřená encyklopedie - https://cs.wikipedia.org/wiki/Hlavn%C3%AD_strana